

УДК 37.013.73 : 1(477)(091)

DOI: [https://doi.org/10.63437/3083-6433-2025-2\(35\)-07](https://doi.org/10.63437/3083-6433-2025-2(35)-07)
Федорчук Оксана,

молодша наукова співробітниця,

м. Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-6058-0938>

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ ІНТЕНЦІЙ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ

Анотація.

У статті проаналізовано проблему формування провідних позицій української філософії в контексті методологічних принципів і підходів європейської філософії. Підкреслено важливість врахування культурного середовища, у межах якого здійснюється генезис та функціонування філософських ідей. Обґрунтована значущість впливу на формування філософії України аристотелевої традиції та ісихазму, релігійно-філософського вчення, яке стало важливою лінією в розвитку та становленні українського філософського гуманізму. Наголошено, що проблематика, яку розв'язувала українська думка, аналогічна філософським ідеям західноєвропейських мислителів.

Ключові слова: методологія; українська філософія; гуманізм; традиція; культура; теорія.

Надійним критерієм під час визначення обсягу філософських вчень, що є об'єктом дослідження історії української філософії, має бути врахування культурного контексту, у межах якого здійснюється генезис і функціонування філософської системи, теорії чи ідеї того чи іншого мислителя. До складу історії української філософії тим самим входять ті вчення, що визрівали на терені культури України, незалежно від того, у якому краї через обставини життя довелося формулювати ці ідеї їхньому авторові. Окрім того, історія української філософії вивчає й ті ідеї, що створені були представниками інших національних культур, але реально функціонували в складі української культури, були сприйняті нею і справили певний вплив на її розвиток.

Ідеться насамперед про філософські ідеї, незалежно від того, чи вони входять до певної філософської системи, що обґрунтовується відповідно до канонів філософської науки, або становлять глибинне світоглядне підґрунтя літературно-мистецької, політичної, релігійної, наукової діяльності тощо. У цьому контексті історію української філософії варто розглядати як досить складну галузь історико-філософської науки, що реалізує свої завдання, принаймні, на трьох рівнях дослідження.

Перший рівень утворює коло проблем, що постають перед дослідником історії професійної філософської теорії в Україні. Це найбільш віддалений від суто української, національно-культурної проблематики шар дослідження. Власне українське в цьому сенсі має значення хіба що під час визначення просторових кордонів об'єкта дослідження. Адже в даному разі йдеться про огляд досягнень у розвитку філософської науки представниками її, що жили й творили на етнічній території українського народу [1, с. 20].

Варто зазначити, що все, створене в Україні, мало також безпосереднє значення для розвитку культурного життя українського народу. Однак цей аспект проблеми можна назвати історією філософської культури українського народу. На цьому рівні дослідження «світ текстів», з якими має справу історик філософії, розглядається як частина «світу культури», у якому ці тексти виникли або функціонували. Визначаючим за такого підходу є не походження тексту, а сфера його функціонування, що об'єднувала людей у питомо українське коло культури. На рівні такого підходу йдеться не про аналіз філософських систем чи вчень як таких, а про сукупність філософських ідей, що реально функціонували в межах культури українського народу, утворюючи філософсько-світоглядний ґрунт тієї культури, що об'єднувала людей, які живуть в Україні й утворюють у своїй єдності народ України.

З огляду на це, у розвитку української філософії, зазначає В. Горський, можна виділити принаймні три головних періоди, що відзначались своєрідністю існування української філософської думки впродовж її багатовікової історії.

Перший період історії української філософії припадає на час існування Київської Русі. Саме в межах киево-руської культури склався притаманний українській духовній традиції тип мислення, що не схильний до абстрактного, відірваного від життя філософського теоретизування. Цей тип мислення становить зміст буття філософії в українській культурі протягом першого періоду її існування. Цей період охоплює час, починаючи з XI ст. (найбільш ранньою оригінальною пам'яткою цієї доби, що збереглася до наших днів, мабуть, варто вважати «Слово про закон та благодать» Іларіона), й триває до середини XIV століття. Філософська думка цього періоду є адекватним відбиттям греко-слов'янського, християнського типу культури з властивим йому акцентом на проблему «людина – Бог», крізь призму якої здійснюється осмислення граничних підстав людського існування. Для неї властиве переважання в колі по-філософському значущої проблематики питань, пов'язаних з усвідомленням сутності людини та проблем, дотичних філософії історії. Розвиваючись в щільному зв'язку з релігією, протягом зазначеного періоду філософія існує як комплекс по-філософському значущих ідей, що утворювали підґрунтя світогляду й віддзеркалювалися в усьому масиві продуктів культурної творчості (джерелом історико-філософського аналізу в цьому сенсі виступають насамперед оригінальні та перекладні пам'ятки писемної культури, а також невербальні джерела – витвори монументального живопису, архітектури тощо). Тоді філософія ще не виокремилася у відносно самостійну галузь теоретичного освоєння світу, і тому історико-філософський аналіз цієї доби може здійснюватися переважно на рівні історії філософської культури українського народу.

Другий період, який пов'язаний з часом козащини, ознаменовано значним розвитком культури, що припадає на добу XVI–XVIII століття. У XVI ст. в Україні запроваджується масове книгодрукування, розгортається діяльність Острозького центру. На XVII ст. припадає час діяльності братств, заснування Києво-Могилянської академії. У працях дослідників, починаючи з Д. Чижевського, українська культура відповідної доби, що у філософській площині склалася в результаті інтеграції ідей західноєвропейського Ренесансу та Реформації з традиціями Києво-руської духовної спадщини, інтерпретується як культура бароко [6]. Саме культура бароко зумовлює спрямування найхарактерніших рис духовно-змістовної визначеності української філософії цієї доби. У колі проблематики, що розробляється в цей період, акцент переноситься на проблему «людина – Всесвіт». Поряд із питаннями етики і філософії історії чільне місце відводиться діалектиці, логіці, метафізиці, натурфілософії [1, с. 22].

У цей період у складі культури українського народу відбувається формування професійної філософії як специфічної сфери теоретичного мислення. Найвиразнішим виявом цього є філософія професорів Києво-Могилянської академії, що дає змогу долучати до історії філософської культури також історію професійної філософської теорії. Вершиною досягнення в галузі філософської думки в Україні цього часу є, безумовно, філософія Григорія Сковороди [8].

Третій період, що хронологічно охоплює XIX – першу третину XX ст., позначений насамперед визначальною роллю, що її відіграє у філософському житті та течія, що формується в межах культури романтизму. Саме завдяки їй коло проблем, що утворюють серцевинну сутність філософії, збагачується постановкою проблеми «людина – нація», що започатковує розроблення філософії національної ідеї. Поряд із історією філософської культури, історією філософської теорії історія філософії національної ідеї певним чином завершує процес становлення української національної культури та філософії як духовної квінтесенції її.

У межах романтичного типу культури протягом XIX ст. значною мірою розвивається і професійно-філософське знання, найбільш яскраво репрезентоване у філософії П. Юркевича [3, с. 221]. Але особливості розвитку філософії України у цей період визначає здебільшого не професійна філософія. Вони, насамперед, зумовлюються зв'язком філософії із художньою літературою. Така особливість пояснюється також переважанням романтичного стилю мислення, згідно

з яким саме мова, а за нею й словесна творчість, письменство розглядаються як головна етно-диференціююча ознака, що бере на себе системно-організаційну функцію в культурі загалом. Істотні результати цього періоду здобуваються також на ґрунті взаємодії філософії з наукою, політичною та релігійною думкою. Найбільш яскравими представниками філософсько-літературної творчості були Т. Шевченко та І. Франко.

Звісно, три типи культури – греко-слов'янський (християнський), бароко та романтизм – не вичерпують розмаїття філософського життя в розглядуваний період. На першому етапі з панівною культурою взаємодіють філософські ідеї, що тяжіють до прадавніх, східнослов'янських міфологічних уявлень, а в XIV–XV ст. і передренесансні ідеї (ісихазм). Другий період позначений взаємодією ренесансних, реформаційних ідей, а також ідей раннього просвітництва. Зрештою, у третій період визначальною є взаємодія романтичної та просвітницької філософії. Такий діалогізм є характерною рисою історії культури. Тим більш типовий він для України, історичний розвиток якої відбувався на перехресті різних культурних світів і за умов, коли вона на одному відтинкові часу змушена була розв'язувати завдання, що визначали зміст декількох періодів «нормального» розвитку культури.

До цього потрібно додати дві традиції. Перша з них – арістотелева традиція, витoki якої сягають доби Київській Русі. «Збірник 1073 р.» містив у собі «Філософський трактат», що подавав опис і тлумачення «Метафізики» Арістотеля. З XVI ст. зростає потяг до збагачення на ґрунті арістотелізму наукових знань про природу, Всесвіт. В українській філософській думці арістотелізм репрезентує логіко-раціоналістичну традицію. Завдяки їй вводиться термінологія як перша спроба утворення якоїсь власної філософічної термінології в Україні. І хоча вплив «незначної за обсягом філософічної літератури арістотелізму» був невеликий, все ж таки в українське «культурне оточення» були введені «твори суто філософічного змісту, що мали цікавість лише як філософічні і лише для читачів з суто філософічним інтересом» [6, с. 28]. Зазначимо, що онтологічні, гносеологічні, морально-естетичні питання розглядаються з позицій арістотелізму чи його інтерпретацій. Але сам факт поширення арістотелізму в Україні засвідчує про інтенсивне залучення української філософської думки до розв'язання науково-світоглядних проблем, які хвилювали західноєвропейську філософію, а разом з тим – і власних, вітчизняних мислителів.

Другою важливою лінією в розвитку та становленні гуманізму є ісихазм. Це релігійно-філософське вчення, створене ще в V–VI ст., яке продовжили і розвивали грецькі богослови Григорій Синаїт і Григорій Палама, що теоретично оформилося на Афоні та в Константинополі. У середині XIV ст. і на Влахернському помісному соборі 1351 р. було визнане офіційною ідеологією православної церкви у Візантії. Вже з XIV ст. учення ісихазму поширювалось у Візантії і Північній Болгарії, набуваючи теоретичного, філософсько-богословського вираження. З XV ст. ісихазм дістався й Україні. Згідно з вченням ісихастів Божественна суть (вона об'єднує три іпостасі в єдиносущу Трійцю) міститься поза межами людського осягнення та розуміння і є трансцендентною. Будь-яке судження про неї («вона є» чи «її немає») є абсурдним. Для більш ясного розуміння свого вчення Г. Палама вводить у нього поняття «божественна енергія», що проймає і животворить весь світ земний. Вона – проміжна ланка між позасвітовою божественною сутністю і світом, людьми. Через осягання божественною енергією людина може стати понад «матеріальною двоїністю», досягти «мисленого раю», «обожитися не лише душею, розумом, а й тілом, стати Богом за благодаттю й осягнути весь світ зсередини» [5, с. 17]. Ісихазм як релігійно-філософська теорія не був чимось принципово новим, він лише систематизував стару православну традицію. Попередниками ісихастів у вченні про розрізнення божественної суті та божественної енергії вважаються отці церкви – Василій Великий, Григорій Ниський, Григорій Богослов, Діонісій Ареопатит та ін. Ісихазм – це відродження на пізньовізантійському ґрунті елліністичного християнського містицизму, що протягом усього існування східної церкви був її животворною силою.

Ісихазм – це гуманістичне вчення, оскільки великого значення надає людині. Вона знаходиться в центрі Всесвіту, і все видиме й невидиме Бог створив для людини – не лише небо, землю,

повітря, тварин, а й янголів. Лише люди мають можливість робити доступним слуху слово і зображати його «матеріальним способом». Мета кожної людини – моральне самовдосконалення. У вченні ісихастів можна розрізнити зародки багатьох інших систем: тут зустрічаються схоластичні та гуманістичні елементи, містика й морально-етичні судження. Проте найбільш яскраво виявляють себе в ісихазмі містично-ірраціональні мотиви. Зокрема, уся людина (тобто її тіло, розум, душа), як зазначав Г. Палама, призначена для спілкування з Богом. Бог став плоттю, щоб сама плоть могла стати божественною. Тому спосіб досягнення людиною «блаженного бого-спілкування» можна звести до трьох ступенів:

- 1) звернення до Бога;
- 2) очищення або самоспрямування;
- 3) освячення.

Зазначимо, що третій ступінь найбільш сприятливий для української ментальності, оскільки на цьому рівні (ступені) Бог вселяється в серце [3, с. 70–71].

Ідеї гуманізму починають поширюватися і розвиватися в Україні наприкінці XV століття. Зокрема центрами цього поширення стали братства, які існували здавна при парафіяльних церквах, але займалися не лише церковними справами, а й брали активну участь в громадському житті міст і сіл. Вони організовують освіту та культуру, контролюють церковну діяльність і включаються в боротьбу козацтва проти ворогів України. При братствах існували школи, через які проходили не лише цілі покоління духовенства, а й представники всіх верств українського суспільства; таким чином, можна вважати їх університетами «*sui generis*» (Д. І. Чижевський). До цих шкіл їхали здобувати освіту представники інших православних країн.

Розвиток братств як центрів духовної культури і освіти в Україні давав поштовх для поширення гуманістичних ідей на вітчизняному ґрунті. Як показує М. С. Грушевський, у XV ст. на противагу польському «народному письменству» «українські книжники мали по достаткам своєї церковно-моралістичної книжності, свої легендарії та збірники житій, свою величезну літературу в отців церкви, і за сим добром не мали потреби звертатися до латинських книжок» [2, с. 51]. Рух Реформації сприяв розвитку книговидання народною мовою та значному підвищенню рівня освіченості населення через піднесення освіти в народі, що позитивно вплинуло і на розвиток інтелектуального руху в Україні [2, с. 158].

Зокрема під впливом Ренесансу та Реформації український гуманізм набув багатогранності та неоднорідності. Дослідник В. Д. Литвинов пропонує розглядати цей процес крізь призму трьох еволюційних фаз:

- початковий етап (до середини XVI ст.) – за своїми характеристиками був близьким до італійського прототипу: основна увага зосереджувалася на етичних, естетичних та соціально-політичних питаннях;
- другий період (друга половина XVI – початок XVII ст.) позначився синтезом ранньогуманістичних концепцій із реформаційними ідеями та візантійською традицією. Саме в цей час закладаються основи національної самосвідомості та кристалізується концепція гуманістичного патріотизму;
- третій етап (із другої третини XVII до початку XVIII ст.) – став часом повної систематизації гуманістичної думки, яка поступово відокремилася від реформаційних впливів, стаючи більш самостійною [4, с. 88].

Разом із цим формуються засадничі основи філософсько-гуманістичного світогляду.

Досліджуючи внесок українських мислителів епохи Відродження в гуманістичну думку, варто зауважити, що тогочасний «гуманізм» мав декілька ключових векторів розвитку. Науковці виділяють три головні напрями переосмислення цього поняття:

- естетичний: повернення до античних канонів гармонії та досконалої краси.
- антропологічний: нове «відкриття» особистості як самоцінності.
- емансипаційний: звільнення індивіда від жорстких рамок минулого.

Найбільш суперечливим і важливим аспектом стало саме «відкриття людини». Хоча християнська традиція завжди тримала людську природу в полі зору, ренесансний гуманізм запропонував інший погляд. Це була своєрідна інтелектуальна боротьба за право розуміти людину поза межами суто церковних догм, фокусуючись на її земному призначенні та особистій свободі.

Проблематика, яку розв'язувала українська філософська думка, є аналогічною до тієї, що хвилювала західноєвропейських мислителів. Проте в силу зазначених специфічних особливостей розв'язання філософських проблем здійснюється в «українському варіанті», що є відмінним від західноєвропейського за низкою положень. Зокрема, у вітчизняному гуманізмі людський індивід є не лише зосередженням ряду реальностей загального характеру (матерія, ідеї тощо), а являє собою невіддільне ціле, єдність якого полягає в абсолютному. Така позиція вже у ХХ ст. знаходить відгук в персоналістській філософії. Крізь призму персоналізму стає зрозумілою головна мета українських гуманістів: вони прагнули досягнути зв'язок між Творцем і людиною. Для цих мислителів сенс життя полягав не в розчиненні особистості в абстрактних законах природи чи ідеях, а у внутрішньому перетворенні. Людина мала змінити власну душу так, щоб вона стала вмістилищем вищих духовних цінностей («Царства Божого»), які слід втілювати в реальному житті. При цьому внутрішній світ людини залишається закритим для стороннього втручання. Цей інтимний простір особистого вибору є настільки глибоким і недоторканим, що його справжній зміст залишається прихованим від усіх, окрім самої людини.

Проведений аналіз засвідчив, що еволюція української філософської думки відбувалася в тісному діалозі з європейськими ренесансними та реформаційними рухами, що зумовило формування багатогранного та неоднорідного гуманістичного ідеалу. Синтез античної спадщини, ісихастських традицій та західноєвропейських концепцій дав змогу українським мислителям вийти на якісно новий рівень розуміння людини, де пріоритетом стало її духовне визволення та гармонійний розвиток. Такий системний підхід до історії національної філософії, що враховує широкий культурний контекст, створює надійне підґрунтя для розроблення ефективних стратегій формування творчих інтенцій сучасної особистості в умовах новітніх соціальних викликів.

Використані літературні джерела

1. Горський В. С. Історія української філософії: курс лекцій. Київ: Наукова думка, 1997. 286 с.
2. Грушевський М. С. Духовна Україна: збірник творів. Київ: Либідь, 1994. 560 с.
3. Ільїн В. В. Діалог «Софії» і «Логосу» (феноменологія екзистенціально-персоналістських інтенцій української філософської антропології). Київ: Сталь, 2002. 288 с.
4. Литвинов В. Д. Гуманізм епохи Відродження в Україні. *Історія філософії в Україні*. Київ: Либідь, 1994. С. 87–108.
5. Пелешенко Ю. Українська культура й ісихазм. *Український світ*. 1992. № 2. С. 17–19.
6. Чижевський Д. І. Нариси з історії філософії на Україні. Київ: УКСП «Кобза»; Оріїв, 1992. 230 с.
7. Шевчук В. Пізнаний і непізнаний СФІНКС. Григорій Сковорода сучасними очима. Київ: Пульсори, 2008. 526 с.

References

1. Horskyi, V. S. (1997). *Istoriia ukrainskoi filosofii* [History of Ukrainian philosophy]. Kyiv, 286 p. [in Ukrainian].
2. Hrushevskyi, M. S. (1994). *Dukhovna Ukraina: zbirnyk tvoriv* [Spiritual Ukraine: collection of works]. Kyiv, 560 p. [in Ukrainian].
3. Ilin, V. V. (2002). *Dialoh «Sofii» i «Lohosu» (fenomenolohiia ekzystentsialno-personalistskykh intentsii ukrainskoi filosofskoi antropologii)* [Dialogue between “Sophia” and “Logos” (Phenomenology of existential-personalist intentions of Ukrainian philosophical anthropology)]. Kyiv, 288 p. [in Ukrainian].
4. Lytvynov, V. D. (1994). *Humanizm epokhy Vidrodzhennia v Ukraini* [Humanism of the Renaissance era in Ukraine]. *Istoriya filosofiyi v Ukrayini – History of philosophy in Ukraine*. Kyiv. P. 87-108. [in Ukrainian].

5. Peleshchenko, Yu. (1992). Ukrainska kultura y isykhazm [Ukrainian culture and hesychasm]. *Ukrainskyi svit – Ukrainian World*, 2, 17-19. [in Ukrainian].
6. Chyzhevskyi, D. I. (1992). Narysy z istorii filosofii na Ukraini [Essays on the history of philosophy in Ukraine]. Kyiv, 230 p. [in Ukrainian].
7. Shevchuk, V. (2008). Piznanyi i nepiznanyi Sfinks [The known and unknown Sphinx: Hryhorii Skovoroda through modern eyes]. Kyiv, 526 p. [in Ukrainian].

Fedorchuk Oksana,
Junior Researcher,
Kyiv, Ukraine

FORMATION OF CREATIVE INTENTIONS OF THE PERSONALITY IN THE CONTEXT OF THE EVOLUTION OF UKRAINIAN PHILOSOPHY

Summary.

The article analyzes the problem of forming the fundamental positions of Ukrainian philosophy in the paradigm of methodological principles, ideas and approaches of European philosophy. The importance of taking into account the cultural environment within which the genesis and functioning of philosophical ideas take place is emphasized. It is noted that the problem of giftedness and talent in Ukrainian philosophy is formed throughout historical time, in which three main periods can be distinguished: the first falls on the time of the existence of the Kievan Rus' state, in which philosophical thought is an adequate reflection of the Greco-Slavic, Christian type of culture with its inherent emphasis on the problem of "man – God"; the second period falls on the activities of brotherhoods, the founding of the Kyiv-Mohyla Academy, in which the ideas of the Western European Renaissance and Reformation were reinterpreted on the basis of the national tradition. The pinnacle of achievement in the field of philosophical thought in Ukraine of this period is the work of Hryhorii Skovoroda; The third period chronologically covers the 19th – first third of the 20th Century, it is marked primarily by the decisive role played in philosophical life by the culture of romanticism, in which the development of the philosophy of the national idea is initiated. It is shown that within the framework of the romantic type of intellectual culture of thinking, professional philosophical knowledge related to Ukrainian classical literature develops. The significance of the influence on the formation of Ukrainian philosophy of the Aristotelian tradition and hesychasm, a religious and philosophical teaching, which became an important line in the development and formation of Ukrainian philosophical humanism, is noted. It is emphasized that the problems solved by Ukrainian philosophical thought are analogous to the philosophical ideas of Western European thinkers.

Keywords: methodology; Ukrainian philosophy; humanism; tradition; culture; theory.

Прийнято 5 листопада 2025 року. Затверджено 28 листопада 2025 року